

Uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda

Bukovec, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:753504>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-06**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ivana Bukovec

UKLJUČENOST OČEVA U ODGOJ I SKRB O DJECI
NAKON RAZVODA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Ivana Bukovec

UKLJUČENOST OČEVA U ODGOJ I SKRB O DJECI
NAKON RAZVODA

Prof. dr.sc. Slavica Blažeka Kokorić

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci – multidimenzionalan konstrukt.....	2
3. Važnost uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci.....	4
4. Čimbenici koji određuju razinu očeve uključenosti u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda.....	8
4.1. Čimbenici vezani uz oca	8
4.2. Čimbenici vezani uz dijete	12
4.3. Kontekstualni čimbenici.....	13
4.4. Institucionalni čimbenici.....	16
5. Stil suroditeljstva i uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda	18
6. Roditeljski stilovi kod očeva nakon razvoda	20
7. Otežana uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci kod visokokonfliktnih razvoda.....	23
8. Programi podrške kvalitetnom suroditeljstvu nakon razvoda.....	27
9. Zaključak.....	30
10. Literatura:.....	31

Uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda

Sažetak

Društvena očekivanja od uloge očeva u odgoju i skrbi o djeci mijenjala su se kroz povijest. Suvremeni pristup definiranju očeve uključenosti u odgoj i skrb o djeci nije više usmjeren samo na fizičku prisutnost očeva u životu djece ili na brigu oko zadovoljavanja materijalnih potreba djece. On uključuje tri glavne komponente (1) uključenost očeva u život djeteta kroz direktnu interakciju s djetetom, emocionalnu predanost i privrženost djetetu, (2) fizička i psihološka dostupnost očeva te (3) odgovornost očeva oko osiguranja resursa za kvalitetni razvoj djeteta. Suvremen pristup obuhvaća i procjenu identifikacije očeva sa svojom očinskom ulogom, predanosti očinstvu i samoučinkovitosti.

U ovom radu uvodno je predstavljen višedimenzionalni model uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci. Zatim su istaknute različite istraživačke spoznaje o povezanosti kvalitete uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci s razvojnim ishodima djece. Nakon toga slijedi prikaz različitih odrednica uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda. Poseban naglasak stavljen je na predstavljanje individualnih, kontekstualnih i institucijskih čimbenika koji određuju razinu očeve uključenosti u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda. Opisani su različiti stilovi roditeljstva nakon razvoda, prednosti suradničkog suroditeljstva te problemi otežanog ostvarivanja roditeljstva u situacijama visokokonfliktnih razvoda. Zaključno su predstavljeni primjeri programa podrške kvalitetnom suroditeljstvu nakon razvoda te su istaknuti postojeći izazovi i smjernice za daljnji razvoj prakse u ovom području.

Ključne riječi: odrednice uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci, suradničko suroditeljstvo nakon razvoda, visokokonfliktni razvod, programi kvalitetnog suroditeljstva

The involvement of fathers in the upbringing and care of children after divorce

Abstract:

Social expectations of the role of fathers in raising and caring for children have changed throughout history. The modern approach of defining the father's involvement in raising and caring for children is no longer focused only on the physical presence of the father in the father's life or on the concern for meeting the material needs of the children. It includes three main components (1) fathers' involvement in the child's life through direct interaction with the child, emotional commitment and attachment to the child, (2) fathers' physical and psychological availability and (3) fathers' responsibility for ensuring resources for the child's quality development. The modern approach includes the assessment of fathers' identification with their paternal role, commitment to fatherhood and self-efficacy.

In this paper, a multidimensional model of fathers' involvement in raising and caring for children is introduced. Then, various research findings were highlighted on the connection between the quality of fathers' involvement in the upbringing and care of children and children's developmental outcomes. This is followed by a description of the various determinants of fathers' involvement in the upbringing and care of children after divorce. Special emphasis is placed on the presentation of individual, contextual and institutional factors that determine the level of the father's involvement in raising and caring for children after divorce. Different styles of parenting after divorce, the advantages of cooperative co-parenting and the problems of difficult parenthood in situations of high-conflict divorces are described. In conclusion, examples of support programs for quality co-parenting after divorce are presented, and existing challenges and guidelines for further development of practice in this area are highlighted.

Keywords: determinants of fathers' involvement in raising and caring for children, cooperative co-parenting after divorce, high-conflict divorce, quality co-parenting programs

Izjava o izvornosti

Ja, Ivana Bukovec, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Ime i prezime: Ivana Bukovec

Datum: 10.06.2023.

1. Uvod

Obitelj se može definirati kao „prirodni socijalni sustav koji ima svoju strukturu, funkcije, pravila, uloge, načine komuniciranja, načine suočavanja s problemima i njihovim rješavanjem“ (Štalekar, 2010.: 243., prema Jančić i sur., 2019.). Urbanizacija, individualizacija te ubrzana modernizacija neki su od faktora koji su doveli do raznih promjena u postmodernističkim obiteljima.

Neke od tih promjena ogledaju se u porastu broja izvanbračnih zajednica, jednoroditeljskih obitelji, samačkih kućanstva te razvoda brakova. U Republici Hrvatskoj 2021. godine je sklopljeno 18 203 brakova, a pravomoćno je razvedeno 5 100 brakova (Državni zavod za statistiku, 2022.). Razvodi braka danas nisu rijetka pojava. Stoga se postavlja pitanje kakve posljedice iskustvo razvoda ostavlja na supružnike i na njihovu djecu ukoliko ih imaju. Amato (2000., prema Čudina Obradović i Obradović, 2006.) naglašava da razvod braka sam po sebi ne dovodi direktno do teškoća u prilagodbi djece, već otežanu prilagodbu izaziva niz stresora koji se u većoj ili manjoj mjeri pojavljuju u kontekstu razvoda (npr. izloženost djeteta roditeljskim sukobima, smanjena roditeljska pažnja i sl.). Teškoće u prilagodbi djeteta na razvod mogu se manifestirati u vidu niskog samopoštovanja, smanjene samokontrole i odgovornosti, opadanja školskog uspjeha itd. (Čudina Obradović i Obradović, 2006.). Razvod braka često djeluje i na odnos oca i djeteta. Naime, za većinu djece razvod roditelja dovodi do smanjivanja učestalosti kontakta djeteta s ocem, obzirom da većina djece nastavlja stanovati samo s majkom nakon razvoda (Appleby i Palkovitz, 2007.). Također, adolescenti čiji su se roditelji razveli izvještavaju o manjoj razini pozitivne povezanosti s ocem u usporedbi s adolescentima čiji roditelji se nisu razveli (Tayler i sur., 1995., prema Risch i sur., 2004.). U istraživanju Kruka (1993., prema Appleby i Palkovitz, 2007.) čak 76% razvedenih očeva je izrazilo želju da bi voljeli ostvarivati češće kontakte sa svojom djecom nakon razvoda. Iz svega navedenog može se zaključiti kako se očevi nakon razvoda nerijetko nalaze u situaciji otežanog ostvarivanja roditeljstva.

2. Uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci – multidimenzionalan konstrukt

Uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci je multidimenzionalni konstrukt koji je teško jednoznačno definirati. Društvena očekivanja od uloge očeva u odgoju i skrbi o djeci mijenjala su se kroz povijest. U prvim zajednicama skrb o djetetu bila je isključivo majčina briga. Povećan interes očeva za uključivanje u skrb o djetetu javio se s pojavom prvih monogamnih veza (Pahić, 2019.). Dugo vremena kroz povijest na očeve se uobičajeno gledalo kao na hranitelje obitelji čija je primarna uloga osigurati materijalnu sigurnost obitelji (Pahić, 2019.). Danas se očevu uključenost u odgoj i skrb o djeci više ne promatra kroz jednu dimenziju (ekonomska ili fizička prisutnost očeva), već kao višedimenzionalan konstrukt (Castillo i sur., 2011.), pri čemu se mogu razlikovati dva pristupa definiranju očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu:

Prvi pristup se bavi različitim očevim aktivnostima i vremenom očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu (Paulson i sur., 2011.). Primjerice, Lamb (1986., prema Hawkins i Palkovitz, 1999.) je predložio model očeve uključenosti koji se sastoji od tri komponente: uključenost, dostupnost djetetu te odgovornost. Uključenost se odnosi na direktnu interakciju s djetetom, kao što je npr. igranje s djetetom. Ova komponenta se temelji na emocionalnoj predanosti očeva te privrženosti djetetu (Whiteside-Mansell i sur., 2001., prema Pahić, 2019.). Također, usmjerava se na to koliko vremena očevi provedu u interakciji s djetetom (Pleck, 2012.). Odgovornost se odnosi na to da otac osigura da je dijete zbrinuto te da osigura da su potrebni resursi dostupni djetetu. (Pleck, 2012.). Na primjer, to može podrazumijevati da otac kontaktira po potrebi pedijatra djeteta, da prepozna kada dijete treba novu odjeću i slično (Lamb, 1986., prema Pleck, 2012.). Lamb (1986., prema Pahić, 2019.) komponentu odgovornosti smatra najbitnijom, a istraživanja ukazuju na to kako su očevi najmanje angažirani u ovoj komponenti uključenosti. Dostupnost se odnosi na fizičku i psihološku dostupnost očeva djetetu (Pahić, 2019.). Ovaj je model značajan jer se usmjerio na aspekte roditeljstva očeva koji se do 1980-tih nisu uzimali u obzir (Hawkins i Palkovitz, 1999.). Ono što se može navesti kao manjak ovog modela jest to da se komponente odgovornosti i uključenosti često preklapaju, obzirom da npr. ukoliko otac kupuje odjeću s djetetom on je direktno uključen u interakciju s njime (Pleck, 2012.). Također, istraživanja na temelju ovog modela su previše pažnje davala

komponenti uključenosti, a premalo drugim komponentama. Isto tako, istraživači se nisu bavili pitanjem koliko je koja predložena komponenta bitna te se malo pažnje pridaje kvaliteti uključenosti oca (Fagan i sur., 2014.).

U drugoj polovici 1990-tih istraživači su počeli mjeriti ne samo koliko vremena otac provede u interakciji s djetetom, već i „pozitivnu uključenost“, tj. učestalost interakcija točno određenog tipa kao što je npr. čitanje djetetu, zajednička igra, uzimajući u obzir toplinu i osjetljivost roditelja (Pleck, 1997., prema Hawkins i Palkowitz, 1999.). Naime, ukoliko otac provede puno vremena u igri s djetetom, ali je pritom nametljiv, kontrolirajući i zahtjevan, to nije pozitivna uključenost oca (Fagan i sur., 2014.). Stoga je Pleck revidirao prethodno izloženi model Lamba. Novi revidirani model koji je predložio Pleck (2010., prema Fagan i sur., 2014.) sastojao se od sljedećih komponenti: pozitivan angažman, toplina i osjetljivost, neizravna skrb i odgovornost za proces te kontrola. U novome modelu se prethodna dimenzija odgovornosti sada sastojala od socijalne i materijalne indirektna brige, tj. aktivnosti koje roditelj radi za dijete, ali bez djeteta te procesa odgovornosti, kojim otac osigurava da su prethodno navedene komponente osigurane (Pleck, 2012.). Socijalna indirektna briga zapravo uključuje aktivnosti koje omogućuju socijalni kapital djetetu (npr. briga o djetetovim vršnjačkim odnosima) (Pleck, 2012.). Materijalna indirektna briga podrazumijeva to da otac dio svog dohotka troši na usluge i materijalna dobra za dijete (Pleck, 2012.). Proces odgovornosti podrazumijeva da otac prati i nadzire je li djetetu zadovoljena npr. socijalna indirektna briga, a ako nije, tada poduzima radnju kako bi se zadovoljila djetetova potreba (Pleck, 2012.). Pleck (2010., prema Fagan i sur., 2014.) temeljem provedenih istraživanja navodi kako su pozitivan angažman, toplina i osjetljivost ključne dimenzije očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu.

Palkovitz (1997., prema Hawkins i Palkovitz, 1999.) je također ponudio model pošto je smatrao kako očevi nisu uključeni samo na funkcionalnoj razini, već i na kognitivnoj i emocionalnoj razini. Naime, Palkovitz (1997., prema Pahić, 2019.) je na temelju intervjua s očevima primijetio kako je velik dio očevih svakodnevnih razmišljanja i planiranja vezan uz djecu, stoga je ponudio da se očeva uključenost u odgoj i skrb o djeci mjeri kroz sljedeće dimenzije: skrb o djetetu, financijska skrb, emocionalna podrška, planiranje, komunikacija, nadzor, obavljanje kućanskih zadataka, zajedničke aktivnosti, poučavanje, dostupnost, njega, misaoni procesi,

zaštita, obavljanje zadataka za dijete te izražavanje osjećaja (Pahić, 2019.). Svaka dimenzija funkcionira kroz sedam kontinuuma koji se istovremeno pojavljuju: prikladnost, uočljivost, stupanj, uloženo vrijeme, istaknutost, blizina te izravnost uključenosti (Hawkins i Palkovitz, 1999.). Palkovitz (1997., prema Pahić, 2019.) kao primjer važnosti misaonih procesa navodi da otac koji često radi prekovremeno može temeljem razmišljanja o djetetu zaključiti kako je potrebno da provode više vremena zajedno, te shodno tome to i učiniti.

Drugi pristup definiranja očeve uključenosti u odgoj i skrb o djeci usmjeren je na procjenu identifikacije očeva sa svojom očinskom ulogom, predanosti očinstvu i samoučinkovitosti (Paulson i sur., 2011.). Dakle, prema ovome pristupu, uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci trebala bi se mjeriti time što očinstvo znači za samog oca (Paulson i sur., 2011.). Pleck (1997., prema Castillo i sur., 2011.) navodi kako je identitet očeva vrlo važan konstrukt koji definira očevu uključenost obzirom da su očevi pod manjim pritiskom društvenih normi u odnosu na majke. U ovom pristupu važno mjesto ima teorija uloga prema kojoj očinska uloga sadrži u sebi internalizirano uvjerenje o prikladnom očinskom ponašanju (Minton i Pasley, 1996.). Teorija uloga naglašava kako se ljudi ponašaju na način koji reflektira identitet određene uloge (Burke i Reitzes, 1981., prema Minton i Pasley, 1996.). To je u skladu s istraživanjem Minton i Pasley (1996.) koje je pokazalo da ukoliko otac ima visok osjećaj kompetentnosti i zadovoljstva u svojoj roditeljskoj ulozi te ukoliko više ulaže u svoju ulogu oca, bit će i više uključen u odgoj i skrb o djetetu.

3. Važnost uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci

Važnost uključenosti očeva u odgoj i skrb u kontekstu sagledavanja ukupne dobrobiti djeteta, može se objasniti kroz integriranu ekološko-roditeljsku teoriju kapitala (Pleck, 2007.). Prema ovoj teoriji, i majke i očevi doprinose razvoju djeteta svojim materijalnim kapitalom, obiteljskim kapitalom (tj. socijalizacijom) te kapitalom koji pruža djetetu veze sa širim svijetom (Pleck, 2007.). Dijete stoga ostvaruje razne koristi kroz dostupnost različitih vrsta roditeljskog kapitala. Ukoliko je otac uključen u odgoj i skrb o djetetu, dijete će moći koristiti nejkove izvore kapitala. Važno je za napomenuti kako očevi mogu pozitivno djelovati na djetetov razvoj

svojom uključenosti u odgoj i brigu o djetetu, čak i kada ne žive zajedno s djetetom, što je čest slučaj nakon razvoda braka (Cabrera i sur., 2018.). Za djetetove razvojne ishode bitnija je kvaliteta kontakta s roditeljem u odnosu na kvantitetu (Cabrera i sur., 2018.).

Istraživanja naglašavaju važnost očeve uključenosti od najranijih faze života djeteta. Očeva uključenost u skrb o djetetu starom 13 mjeseci je pozitivno povezana s privrženosti djeteta u dobi od 3 godine (Diniz i sur., 2021.). Naime, Lamb (1977., prema Anderson i sur., 2013.) je svojim istraživanjem otkrio da novorođenčad ne pokazuje sklonost većoj privrženosti majkama u odnosu na očeve, ali da očevi više drže malu djecu tijekom igre, a majke tijekom njege. Grossman i suradnici (Anderson i sur., 2013.) svojim su istraživanjem došli do spoznaje kako je očeva podrška istraživanju djeteta tijekom igre te pružanje sigurnosti važna za kasnije ishode vezane uz privrženost djeteta. Također, rezultati istraživanja Anderson i suradnika (2013.) potvrdili su da je pozitivna uključenost očeva vrlo bitna za kognitivni, jezični i emocionalni razvoj djeteta.

Nadalje, istraživanja ukazuju na to kako je očeva pozitivna uključenost u odgoj i skrb o djetetu povezana s boljim kognitivnim vještinama djeteta (Diniz i sur., 2021.). Kognitivne vještine služe za obavljanje zadataka koji su povezani s percepcijom, pamćenjem, učenjem, prosuđivanjem, razumijevanjem, rasuđivanjem te intuicijom (Rollè i sur., 2019.). Djeca školske dobi čiji su očevi uključeni u odgoj i skrb o djetetu imaju pozitivnije stavove prema školi, veću vjerojatnost da će dobiti petice, imaju bolje verbalne vještine, viši prosjek ocjena, uče više te imaju bolje rezultate na standardiziranim intelektualnim procjenama (Allen i Daly, 2007.). Također, očeva uključenost u odgoj i skrb o djetetu je pozitivno povezana s rezultatima iz matematike te vještinom čitanja (Rollè i sur., 2019.). Kao dokaz koliko je bitna očeva uključenost za razvoj kognitivnih vještina može se navesti i istraživanje Baker i suradnici (2018., prema Rollè i sur., 2019.) čiji rezultati ukazuju da je očeva uključenost bila snažniji moderator između siromaštva i kognitivnih vještina djeteta u odnosu na majčinu uključenost. Također, dosadašnja istraživanja ukazuju na to da djeca uključenih očeva kasnije u životu imaju veću vjerojatnost viših obrazovnih postignuća, boljeg ekonomskog status, uspješniju karijeru te su profesionalno kompetentniji (Allen i Daly, 2007.).

Očeva uključenost u odgoj i skrb o djetetu je pozitivno povezana i sa socijalnim razvojem djeteta. Naime, rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju na to da je pozitivna uključenost očeva u odgoj i skrb o djetetu pozitivno povezana sa socijalnom kompetentnošću djeteta, tolerancijom djeteta, višim rezultatima na mjerama moralnih vrijednosti te kapacitetom povezivanja s vršnjacima (Allen i Daly, 2007.). Adolescenti čiji su očevi uključeni u odgoj i skrb pokazuju više podrške te manje neprijateljskog ponašanja u svojim vezama. Navedeno je povezano s kvalitetnijim odnosom u vezama (Conger i sur., 2000., prema Risch i sur., 2004.). Istraživanje Risch i suradnici (2004.) došlo je do rezultata kako su sinovi koji su kao adolescenti imali bliži odnos s ocem u dobi od 19 godina smatrali da je manja vjerojatnost da se razvedu. Također, djeca čiji su očevi uključeni u odgoj i skrb o djeci često su popularnija u društvu vršnjaka, imaju razvijenije pozitivne odnose s vršnjacima te uspješnije romantične veze u budućnosti (Allen i Daly, 2007.).

Očeva uključenost u odgoj i skrb o djeci je pozitivno povezana i s emocionalnim razvojem djece (Diniz i sur., 2021.). Naime, veća uključenost očeva je povezana s boljom psihosocijalnom prilagodbom djece, povećanim kapacitetom za empatiju, većom samokontrolom te većim samopoštovanjem (Wilson i Prior, 2011.). Kada su očevi uključeni u ono što djeca rade, djeca bolje podnose stres te bolje kontroliraju svoje impulse (Anggraini i sur., 2022.). Očeva veća uključenost je povezana i s manjom razinom anksioznosti i depresije djeteta (Diniz i sur., 2021.). Također, Allen i Daly (2007.) su pregledom dosadašnjih istraživanja utvrdili kako djeca čiji su očevi više uključeni imaju višu toleranciju za stres i frustraciju te se bolje nose sa vlastitim emocijama. Anggraini i suradnici (2022.) navode kako djeca koja imaju sigurnu privrženost s ocem bolje identificiraju emocije druge djece te poduzimaju određene korake kako bi odgovorili na emocije druge djece. Također, odrasli čiji su očevi bili više uključeni u odgoj i skrb imaju bolje mentalno zdravlje (Wilson i Prior, 2011.).

Očeva uključenost u igru i direktnu brigu o djetetu predškolske dobi povezana je s nižom razinom eksternaliziranih problema kod djece (Diniz i sur., 2021.). Istraživanje Coley i Medeiros (2007.) potvrdilo je da je veća uključenost očeva povezana s manjom razinom delinkventnog ponašanja kod adolescenata. Na uzorku adolescenta čiji očevi nisu živjeli s njima, potvrđeno je da su redovitiji kontakti i razgovori roditelja s adolescentom te iskazivanje roditeljske brige i odgovornost za ponašanje djeteta,

povezani s manjim razinama delinkvencije i problematičnog ponašanja (Coley i Medeiros, 2007.). Također, blizak odnos između oca i djeteta povezan je s manjim rizikom od pojave prvih rizična ponašanja i od zlouporabe psihoaktivnih tvari kod adolescenata (Allen i Daly, 2007.).

Bitno je ovdje spomenuti i problem vezan uz fenomen „odsutnih očeva“. Ovaj fenomen se odnosi na očeve koji su fizički i emocionalno odsutni tijekom odrastanja djeteta te adolescencije (Balcom, 1998.). Očevi napuste djecu zbog raznih razloga: razvoda, ovisnosti, službe u vojsci, kronične bolesti i slično (Mancini, 2010.). Važno je napomenuti kako otac koji ne živi s djetetom nije „odsutan otac“ ukoliko održava kontakt s djetetom, pošto je važno obilježje „odsutnih očeva“ nedostatak kontakta između djeteta i oca (Balcom, 1998.). Još jedno obilježje odsutnih očeva jest to što, kada očevi odlaze iz obitelji, djetetu ne pojasne razloge svoga odlaska (Balcom, 1998.). Također, majka djetetu pritom često prikazuje oca kao onoga koji još uvijek voli svoje dijete, čime se problem dodatno povećava (Balcom, 1998.). Potpuno odsustvo oca ima razne negativne posljedice za djecu. Odsustvo oca je povezano s narušenim kognitivnim sposobnostima djeteta, manje uspjeha u školi te agresijom i delinkventnim ponašanjem djeteta (Cabrera i sur., 2018.). Također, djeca „odsutnih očeva“ imaju niže rezultate na intelektualnim testovima, imaju više problema u rješavanju matematičkih zadataka te imaju dva puta veću vjerojatnost da će ponavljati razred (Allen i Daly, 2007.). Djeca „odsutnih očeva“ imaju veću vjerojatnost poteškoća psihosocijalne prilagodbe, emocionalnih problema te raznih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema (Allen i Daly, 2007.). Sinovi „odsutnih očeva“ mogu imati manji osjećaj vrijednosti, osjećaj srama i stigme, mogu imati problema u odnosima s partnerima, roditeljima, rođacima, vlastitom djecom (Balcom, 1998.). Na primjer, sinovi „odsutnih očeva“ mogu nesvjesno oponašati svoga oca tako da su fizički ili emocionalno odsutni u obitelji zbog npr. prekomjernog rada (Balcom, 1998.). Što se tiče djevojaka, djevojke koje su odrasle bez očeva češće imaju depresiju, češće odustaju od školovanja, češće imaju ponašajne probleme te im je teže oformiti vezu koja će trajati (Mancini, 2010.). Također, kćeri „odsutnih očeva“ češće su ranije seksualno aktivne, trudne u adolescenciji te promiskuitetnog ponašanja (Allen i Daly, 2007.). Zbog većeg rizika od maloljetničke trudnoće te većih šansa napuštanja školovanja, kćeri „odsutnih očeva“ su u većem riziku od siromaštva (Mancini, 2010.).

Iz svega prethodno navedenoga proizlazi kako je očeva uključenost u odgoj i skrb o djetetu vrlo važna za djetetovu dobrobit. Dakako, za dobrobit djeteta bitna je briga, skrb i ljubav oba roditelja (Pećnik i Klarić, 2020.). Uključenost u odgoj i skrb o djeci važna je i za samog oca. Naime, očevi koji su uključeni u odgoj i skrb o djeci pokazuju veću psihosocijalnu zrelost, sposobniji su razumjeti sebe i druge te su zadovoljniji svojim životom (Allen i Daly, 2007.)

4. Čimbenici koji određuju razinu očeve uključenosti u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda

U istraživanju Furstenburg i Nord (1985., prema Braver i Griffin 2000.) došlo se do rezultata kako 49% djece nije vidjelo razvedenog roditelja s kojim ne žive u prošloj godini. Furstenburg i Nord (1985., prema Braver i Griffin, 2000.) su smatrali kako su dobili takve rezultate jer je većina očeva slabo privržena svojoj djeci te su navedenim očevima stavili etiketu „loših očeva“. No, u novije vrijeme se na odnos između djeteta i očeva nakon razvoda ne gleda tako pojednostavljeno te se ne govori o „lošim očevima“, već se polazi sa stajališta modela odgovornog očinstva (Doherty i sur., 1998., prema Bastaitis i sur., 2014.b) prema kojemu se očinstvo treba promatrati kao konstrukt koji je povezan s raznim čimbenicima kao što su karakteristike oca, djeteta, majke te raznim kontekstualnim čimbenicima. Slijedi prikaz navedenih čimbenika.

4.1. Čimbenici vezani uz oca

Kali i suradnici (2007., prema Castillo i sur., 2011.) u svojem su istraživanju došli do rezultata kako su očevi koji češće viđaju svoju djecu više uključeni u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda. Dakle, sama količina kontakta je pozitivno povezana s uključenošću oca u odgoj i skrb o djeci.

Još jedan čimbenik koji je važno uzeti u obzir vezano uz uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci prije razvoda braka. Naime, uključenost očeva prije razvoda stvara povezanost između očeva i djeteta te je vrlo vjerojatno da će se ta povezanost nastaviti i nakon razvoda (Westphal i sur., 2014., prema Haux i Platt, 2021.). Također,

uključenost očeva u odgoj i skrb o djetetu prije razvoda može u procesima donošenja sudske odluke o roditeljskoj skrbi nakon razvoda ukazivati na to da je otac sposoban da brine o djetetu, što dovodi do povoljnije sudske odluke za oca (Haux i Platt, 2021.). Kvaliteta odnosa između oca i djeteta pozitivno je povezana s uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda, što je u skladu sa svime prethodno navedenim (Paulson i sur., 2011.). No, istovremeno primijećeno je da neki očevi koji su bili uključeni u odgoj i skrb tijekom braka smanjuju svoju uključenost nakon razvoda jer osjećaju psihičku bol zbog smanjene mogućnosti kontakta s djetetom nakon razvoda (Kelly, 2007.). Također, smanjenoj uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda, usprkos uključenosti tijekom braka, doprinosi ponekad još uvijek prisutno gledanje očeva kao posjetitelja (Kelly, 2007.). Još je važno spomenuti kako Arditti (1992.) navodi da je doživljaj bliskosti očeva s djecom nakon razvoda povezan s razinom zadovoljstva oca svojim posjetima djeci. Naveden autor ističe da neki očevi uspijevaju nakon razvoda braka izgraditi odnos privrženosti s djetetom te biti intenzivnije uključeni u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda u odnosu na njihovu razinu uključenosti tijekom braka (Arditti, 1992.).

Dosadašnji rezultati istraživanja nisu konzistentni oko povezanosti razine obrazovanja oca te uključenosti u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda. Hook i Wolfe (2012., prema Kalmijin, 2015.) navode kako su očevi koji imaju viši stupanj obrazovanja više uključeni u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda.

To se može pojasniti time da očevi s višim stupnjem obrazovanja imaju veću svijest o važnosti uloge oca u razvoju djeteta. U istraživanju Cooksey i Craig (1998., prema Kalmijin, 2015.) došlo se do rezultata kako očevi s višim stupnjem obrazovanja imaju češće kontakt s djecom niže dobi u odnosu na očeve s nižim stupnjem obrazovanja. No s druge strane u istraživanju Poole i suradnika (2016.) nije pronađena povezanost između razine obrazovanja oca i kontakta između očeva i djeteta.

Valja spomenuti i razinu prihoda oca. Poole i suradnici (2016.) navode kako je visina prihoda oca pozitivno povezana s kontaktom s djetetom nakon razvoda. Prvo potencijalno objašnjenje navedenog jest to da za očeve koji ne žive sa svojom djecom troškovi održavanja kontakta mogu biti visoki (npr. troškovi prijevoza, telefonski troškovi) (Swiss i Le Bourdais, 2009.). Povezanost visine prihoda i kontakta očeva se

može pojasniti i time da očevi s višim prihodom svoj financijski status koriste kako bi olakšali i podržali kontakt s djecom (Poole i sur., 2016.). Također, vjerojatnije je da oni očevi koji imaju niži dohodak rade u smjenama, što im smanjuje mogućnosti kada mogu vidjeti svoje dijete (Swiss i Le Bourdais, 2009.). Nadalje, očevi koji su financijski stabilniji su zadovoljniji zahtjevima uzdržavanja (Arditti, 1992.). Zbog plaćanja uzdržavanja očevi s nižim prihodima mogu imati konflikte s majkom djeteta, a konflikti između roditelja su negativno povezani s uključenosti očeva (Swiss i Le Bourdais, 2009.). Plaćanje uzdržavanja od strane oca važan je čimbenik. Sukladno istraživanjima, postoji pozitivna povezanost između plaćanja uzdržavanja i kontakta djece s očevima (Cheadle i sur., 2010., prema Poole i sur., 2016.).

Rezultati istraživanja nisu konzistentni što se tiče povezanosti zaposleničkog statusa oca i uključenosti oca u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda (Castillo i sur., 2011.). Kao objašnjenje nekonzistentnih nalaza može se navesti to da zaposlenički status roditelja s jedne strane omogućuje roditelju veću razinu prihoda, što je kao zaseban čimbenik ranije pojašnjeno. No, s druge strane zaposlenost oca smanjuje vrijeme koje otac može provesti s djetetom.

Važan čimbenik koji je vezan uz razinu očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu jest mentalno zdravlje oca. Nekoliko istraživanja ukazuje na to kako očevi koji ne žive s djecom nakon razvoda češće razviju psihosomatske simptome kao što su nagli gubitak težine, glavobolje, dijabetes (Greif, 1979., prema Appleby i Palkovitz, 2007.). Također, nekoliko istraživanja ukazuje na to kako razvod braka utječe i na emocionalno stanje pojedinca. Muškarci koji su razvedeni izloženi su većem riziku razvitka psihičkih poremećaja (Mayer, 1994., prema Appleby i Palkovitz, 2007.). Očevi koji proživljavaju navedeni fizički i emocionalni stres nakon razvoda rjeđe viđaju svoju djecu od onih očeva koji to ne proživljavaju (Kruk, 1991., prema Appleby i Palkovitz, 2007.). Istraživanje Paulson i sur. (2011.) došlo je do rezultata kako je depresija oca negativno povezana sa svim komponentama očeve uključenosti (Paulson i sur., 2011.). Također, depresivni simptomi kod oca (npr. smanjena energija) imaju značajnu ulogu u smanjenju vremena koje dijete provede s ocem (Paulson i sur., 2011.).

Važni čimbenici vezani uz uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda su i interes očeva i percepcija vlastite očinske uloge. Neki očevi smanje uključenost u

odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda zbog manjka vlastitog interesa za navedeno ili zbog vlastitih osobina kao što su narcizam (Kelly, 2007.). S druge strane, očevi koji cijene svoju očinsku ulogu imaju više kontakta s djecom nakon razvoda (Swiss i Le Bourdais, 2009.). No, nije bitan samo interes očeva, već i njihov osjećaj samopoštovanja i osjećaj kompetentnosti da budu očevi (Diniz i sur., 2021.). Očevi se često ne osjećaju dovoljno kompetentnima da budu primarni odgojitelji. Naime, ponekad nisu sigurni oko toga koje su potrebe djece, osobito djece predškolske dobi, obzirom da je u braku često majka ta koja više brine o djetetovim potrebama (Kruk, 1993., Appleby i Palkovitz, 2007.). To može biti povezano s smanjenom uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda. Još jedan čimbenik koji valja spomenuti jest osjećaj razvedenih očeva da gube djecu i strah od gubitka odnosa s djecom. Naime, emocionalna uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci je visoka ako doživljavaju da je njihov odnos s djecom ugrožen (Kruk, 1993., prema Appleby i Palkovitz, 2007.).

Još jedan važan čimbenik koji valja napomenuti jest dob oca. Rezultati istraživanja vezani uz navedeno obilježje očeva nisu konzistentni. Naime, neka istraživanja ukazuju na to da, što je otac stariji, više je uključen u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda. To se može pojasniti time da su stariji očevi emocionalni zreliji te da bolje razumiju koja je njihova uloga kao oca (Castillo i sur., 2011.). No, Poole i suradnici (2016.) ne nalaze povezanost između dobi oca i kontakta s djetetom.

Još jedan bitan čimbenik jest manjak vještina pregovaranja. Naime, razvedeni očevi ponekad ne znaju kako pregovarati o bitnim stvarima oko odgoja djeteta te odbijaju suradnju s majkom koja živi s djetetom. Kao primjer može se navesti izjava jednog oca: „Ako svoje dijete viđam samo svaki drugi vikend, postajem ništa više od ujaka u posjetu. U tom trenutku sam samo otac po nazivu. Sve dok ne budem mogao biti otac u svakom smislu, jednostavno odbijam biti bilo kakav dio ovoga“ (Arendell, 1995.: 146-147., prema Appleby i Palkovitz, 2007.).

Za kraj, važno je spomenuti i kako je očevo pozitivno iskustvo iz djetinjstva te veća uključenost njihovih očeva pozitivno povezana s uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu (Diniz i sur., 2021.).

4.2. Čimbenici vezani uz dijete

Što se tiče spola djeteta kao čimbenika, rezultati istraživanja nisu konzistentni (Haux i Platt, 2021.). U istraživanju Paulson i suradnici (2011.) spol djeteta nije bio čimbenik koji bi bio statistički značajno povezan s uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda. King i suradnici (2004., prema Swiss i Le Bourdais, 2009.) u svom istraživanju su došli do rezultata kako dječaci imaju više kontakta s ocem koji ne živi s njima u odnosu na djevojčice. Kalmijn (2015.) navodi kako se otac može osjećati ugodnije ukoliko savjetuje dijete istog spola. Isto tako, moguće je da sinovi u usporedbi s kćerima osjećaju snažniju vezu s očevima pa i iniciraju više kontakta s očevima (Kalmijn, 2015.).

Rezultati istraživanja su nekonzistentni i što se tiče dobi djeteta. Haux i Platt (2021.) navode kako kontakt između očeva i djece raste s dobi djeteta. Le Bourdais i suradnici (2002., prema Swiss i Le Bourdais, 2009.) došli su do rezultata kako povezanost između dobi djeteta i količine kontakta nije linearna, već ovisi o fazi razvoja u kojoj se dijete nalazi. Haux i Platt (2021.) svojim su istraživanjem došli do rezultata kako svi očevi (i oni koji su bili više i oni koji su bili manje uključeni u odgoj i skrb o djetetu prije razvoda) smanje u određenoj količini kontakt s djecom nakon određenog vremena. No, ovdje je bitna i dob djeteta. Naime, sa većom dobi djeteta u vrijeme razvoda veće su šanse održavanja intenzivnijih kontakta između oca i djeteta (Haux i Platt, 2021.). S druge strane, Kelly i suradnici (2007.) navode kako mlađa djeca češće posjećuju očeve s kojima ne žive u odnosu na adolescente.

Neka djeca se odupiru kontaktu s ocem zbog npr. anksioznosti vezane uz razvod roditelja, anksioznosti oko „napuštanja“ ranjivijeg roditelja ili zbog straha od konflikta roditelja (Kelly, 2007.). Također, ukoliko je otac bio nasilan u braku te je fizički ili emocionalno zlostavljao majku tijekom braka, dijete će se odupirati kontaktu s ocem nakon razvoda zbog traume koju je doživjelo gledajući nasilje (Kelly, 2007.). S druge strane, činjenica da dijete želi kontakt je pozitivno povezana s nastavkom kontakta oca i djeteta nakon razvoda (Hunt, 2004.).

Za kraj ovog poglavlja, važno je spomenuti i kako dijete doživljava razne promjene nakon razvoda kao što su nove veze roditelja, zaruke roditelja, prekid veza roditelja i

novih partnera ili ponovna udaja roditelja, što dijete može doživjeti vrlo stresnim te se u tom slučaju smanjuje kontakt između očeva i djeteta (Kelly, 2007.).

4.3. *Kontekstualni čimbenici*

Ono što je važno za uključenost očeva u odgoj i skrb o djetetu jest gdje živi dijete. Ukoliko otac ne živi s djetetom, to je snažno povezano s smanjenom uključenosti oca u odgoj i skrb o djetetu (Castillo i sur., 2011.). Naime, što je veća udaljenost između mjesta boravišta oca i djeteta, to očevi rjeđe viđaju svoju djecu (Arditti, 1992.). To se može povezati s time da očevi koji žive dalje, da bi vidjeli svoje dijete, moraju uložiti dodatne financijske i vremenske resurse (Cheadle i sur., 2010., prema Poole i sur., 2016.). No, nije jasno je li očeva odluka da živi blizu svoje djece uzrok ili posljedica njihove uključenosti u odgoj i skrb (Swiss i Le Bourdais, 2009.). Naime, moguće je da će očevi koji žele ostvarivati više kontakta s djetetom pokušati biti geografski što bliže djetetu, a ukoliko otac već živi bliže mjestu stanovanja djeteta, to će olakšati kontakt, pa i uključenost u odgoj i skrb o djetetu (Haux i Platt, 2021.). Ukoliko očevi žive daleko od svoje djece, jedno od mogućih objašnjenja jest to da su odabrali živjeti dalje da izbjegnu konflikte s majkom djeteta ili se osjećaju nekompetentnima da ispune svoje roditeljske dužnosti (Swiss i Le Bourdais, 2009.).

Vrlo važan čimbenik jest i promjena u životnom obrascu razvedenih očeva. Osim što se moraju prilagoditi na razvod braka, očevi koji ne žive s djecom nakon razvoda se često moraju prilagoditi i na promjenu mjesta stanovanja, financijski stres te na promjene u društvenim odnosima (npr. gubitak prijatelja) (Appleby i Palkovitz, 2007.). U prilagodbi očeva novonastalim životnim okolnostima vrlo važnu ulogu ima odluka o tome s kime će dijete živjeti nakon razvoda. Ambert (1980., prema Appleby i Palkovitz, 2007.) navodi kako razvedeni očevi koji žive sa svojim djetetom dožive manje promjena, manje se osjećaju usamljenima te se osjećaju manje bespomoćno vezano uz svoj odnos s djetetom.

Sukladno dosadašnjim istraživanjima važan čimbenik su i određena obilježja majke. Naime prema Paulson i suradnici (2011.) majčina depresija nije bila statistički značajno povezana s razinom očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda, no bila je negativno povezana s kvalitetom odnosa oca i djeteta. Sljedeći

čimbenik koji valja spomenuti jest zaposlenost majke. Kalmijn (2015.) navodi da, kada majka radi, dijete viđa oca češće te je sama kvaliteta odnosa bolja. Majčini stavovi prema uključenosti očeva u odgoj također imaju veliku ulogu. Naime, majke mogu svojim stavovima i ponašanjem ili olakšati ili otežati uključenost očeva i blizak odnos djeteta i oca (Kelly, 2007.). Ukoliko majke doživljavaju oca kao nekompetentnog, to otežava uključenost očeva. Također, ukoliko se majke osjećaju povrijeđeno ili ljuto nakon razvoda, to također otežava kontakt između djeteta i oca (Kelly, 2007.). Važno je spomenuti i kako je duljina odnosa između roditelja pozitivno povezana s količinom kontakta između očeva i djeteta nakon razvoda (Haux i Platt, 2021.). Prema Paulson i suradnici (2011.) dob majke, stupanj obrazovanja ni majčina depresija nisu statistički značajno povezani s uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu.

Rezultati istraživanja nisu konzistentni oko toga postoji li povezanosti između majčinog pronalaska novog partnera i uključenosti očeva. King (2009., prema Kalmijn, 2015.) u svome je istraživanju dobio rezultat da postojanje novog partnera majke nema povezanosti s kontaktom ili odnosom djeteta i oca djeteta s kojim dijete ne živi. Stephens (1996., prema Kalmijn, 2015.) je svojim istraživanjem dobio negativnu povezanost između ponovne udaje majke i kontakta djeteta sa svojim ocem. To se može povezati s time da je bitno za uključenost očeva da se očevi doživljavaju važnim u svojoj ulozi oca kako bi bili motiviraniji zadržati tu ulogu (Appleby i Palkovitz, 2007.). Razvedeni očevi ponekad svoju ulogu doživljavaju manje vrijednom zbog novih partnera svojih bivših supruga koji imaju izraženu potrebu za roditeljstvom. Očevi na navedeno reagiraju na dva načina: ili se povuku ili se iznimno bore da zadrže svoj identitet kao roditelja (Appleby i Palkovitz, 2007.).

Rezultati dosadašnjih istraživanja nisu konzistentni ni oko toga postoji li povezanost između nove veze očeva i uključenosti očeva u odgoj o djeci, no većina istraživanja ide u smjeru negativne povezanosti. Appleby i Palkovitz (2007.) navode kako nove žene ponekad ne vole slušati o bivšoj ženi, ni kada se to radi u negativnom smislu, stoga očevi nastavljaju dalje bez bivše supružnice i djece. Također, Swiss i Le Bourdais (2009.) navode kako očevi koji imaju novu partnericu bez djece manje vremena provode s djecom. Moguće objašnjenje jest to da je nova partnerica nevoljna dijeliti vrijeme s djecom bivše partnerice oca. Također, moguće objašnjenje jest to da su majke nevoljne dopustiti svojoj djeci da provode više vrijeme s novom partnericom

oca ako im se čini nepouzdana oko odgoja djeteta (Swiss i Le Bourdais, 2009.). Manning i Smock (1999., prema Swiss i Le Bourdais, 2009.) došli su do rezultata kako nove romantične veze očeva nisu povezane s smanjenim kontaktom oca i djeteta u svim slučajevima, ali rođenje novog djeteta smanjuje razinu kontakta između oca i djeteta iz prethodnog braka. Pretpostavlja se da je to povezano s time da otac troši dio svojih vremenskih i finansijskih resursa na novo dijete (Poole i sur., 2016.).

Važan čimbenik jest i razina socijalne podrške okoline prema ocu. Razvedeni očevi koji su primili više ohrabrenja od svojih bližnjih, tj. svoje socijalne mreže bili su više uključeni u odgoj i skrb o svojoj djeci (Appleby i Palkovitz, 2007.).

Važan čimbenik su i sociokulturne norme. Naime, razvedene očeve koji ne žive sa svojom djecom okolina može promatrati kao neodgovorne zbog činjenice da ne žive sa svojom djecom, što može biti negativno povezano s uključenosti očeva u odgoj djeteta (Poole i sur., 2016.). Također, na razini društva, na usamljene muškarce se često gleda kao na manje prilagođene i manje kompetentne te i navedeno može biti povezano s nižom razinom uključenosti očeva nakon razvoda (Appleby i Palkovitz, 2007.). Važan čimbenik jest i česti stav okoline da je razvedeni muškarac kriv za razvod braka (Appleby i Palkovitz, 2007.).

Neka istraživanja pokazuju da postoje i kontekstualne razlike te otežavajući čimbenici za održavanje kontakata djeteta s očevima nakon razvoda u imigrantskim obiteljima. Tako je u istraživanju Kalmijn (2015.) koje je provedeno u Engleskoj, Njemačkoj, Nizozemskoj te Švedskoj potvrđeno da djeca imigranata koji dolaze iz južne Europe, istočne Europe, Azije, Bliskog istoka, podsaharske Afrike, Kariba te Latinske Amerike imaju manje čest kontakt sa svojim očevima koji su razvedeni. Moguća objašnjenja su: imigrantske obitelji i dalje prihvaćaju podjelu na tradicionalne uloge, u nekim imigrantskim obiteljima se ne odobrava razvod braka što dovodi do toga da se samo visokokonfliktni brakovi razvode te niži socioekonomski status očeva zbog kojeg ne mogu toliko sudjelovati u uzdržavanju djeteta (Kalmijn, 2015.).

4.4. *Institucionalni čimbenici*

Uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda može biti povezana i s institucionalnim čimbenicima, među kojima se ističe educiranost i profesionalnost stručnjaka koji rade s roditeljima tijekom i nakon razvoda. Naime, stručnjak (npr. socijalni radnik) koji radi s obitelji može pojasniti majci koliko je važno za dobrobit djeteta da otac bude uključen u odgoj i skrb o djetetu, može podučiti oca kako da konstruktivno provodi slobodno vrijeme s djetetom, može ukazati roditeljima na posljedice visokokonfliktnog razvoda na dijete, potaknuti kvalitetnije suroditeljstvo i slično (Kelly, 2007.). Sve navedeno može biti pozitivno povezano s razinom uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda.

Vrlo važan institucionalni čimbenik su i sudske odluke vezane uz skrbništvo, kojima se definira održavanje osobnih odnosa roditelja i djeteta koji ne živi s njim te obaveze roditelja oko uzdržavanja djeteta. Ove odluke dugoročno mogu utjecati na to koliko se otac osjeća bliskim djetetu i koliko osjeća da može utjecati na dijete (Arditti, 1992.). Važan čimbenik vezan za sudske odluke jest osjećaj gubitka kontrole. Kruk (1993., prema Appleby i Palkovitz, 2007.) navodi kako pravo i obveza očeva na posjetu, koja je ponekad vremenski i prostorno određena, daje dojam umjetne atmosfere te je prisutna tjeskoba vezana uz rastanak. Vezano uz to, očevi mogu osjećati ljutnju na svoju bivšu suprugu i pravni sustav koji ih je doveo u poziciju „posjetitelja“. Stoga, određeni očevi koji se ne uključuju u odgoj i skrb o djeci, između ostalog, pokušavaju vršiti osvetničku kontrolu (Appleby i Palkovitz, 2007.). Najčešći problemi koje su očevi naveli da postoje tijekom posjeta djeci su: posjeti su prekratki/neredoviti (74,3%), financijski problemi (54.1%) i miješanje majke (50%) (Arditti, 1992.).

Vrlo važan čimbenik koji je pozitivno povezan s razinom uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci jest zajedničko skrbništvo nakon razvoda (Greif, 1979., prema Arditti, 1992.). U zajedničkom skrbništvu oba roditelja donose važne odluke vezano uz dijete, a kod samostalnog skrbništva jedan roditelj donosi sve odluke te ne mora pitati za mišljenje drugog roditelja niti ga konzultirati (Kelly, 2007.). Obiteljski zakon (NN 49/2023., čl. 104) navodi: „Roditelji imaju pravo i dužnost ravnopravno, zajednički i sporazumno ostvarivati roditeljsku skrb. Kad roditelji trajno ne žive zajedno dužni su ostvarivanje roditeljske skrbi sporazumno urediti planom o

zajedničkoj roditeljskoj skrbi“. Nadalje, Obiteljski zakon (NN 49/2023., čl. 105) navodi kako „jedan roditelj samostalno ostvaruje roditeljsku skrb potpuno, djelomice ili u odnosu na odlučivanje o određenom bitnom pitanju u vezi s djetetom uz istodobno ograničavanje drugog roditelja na ostvarivanje roditeljske skrbi u tom dijelu samo na temelju sudske odluke u skladu s djetetovom dobrobiti“. Također, do samostalnog ostvarivanja roditeljske skrbi na temelju sudske odluke dolazi kada roditelji nisu postigli plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi ili sporazum tijekom sudskog postupka, pri čemu je sud dužan voditi računa koji je roditelj spreman na suradnju i dogovor oko zajedničke roditeljske skrbi (Obiteljski zakon, NN 49/2023., čl. 105). Prethodno navedeni plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi mora sadržavati: „1. mjesto i adresu djetetova stanovanja, 2. vrijeme koje će dijete provoditi sa svakim od roditelja, 3. način davanja informacija u vezi s davanjem suglasnosti u vezi s donošenjem odluka bitnih za dijete, 4. visinu uzdržavanja kao obvezu roditelja kod kojega dijete ne stanuje, 5. način na koji će se rješavati buduća sporna pitanja“ (Obiteljski zakon, NN 49/2023., čl. 106).

Vežano uz prethodno naveden plan o zajedničkoj roditeljskoj skrbi, poneki odvjetnici odgovaraju očeve od toga da traže više vremena koje će provesti sa svojim djetetom (Kelly, 2007.). Naime, majke većinom traže da djeca žive kod njih te traže veću skrb oko svojeg djeteta te poneki odvjetnici smatraju kako, ukoliko očevi odluče pregovarati o navedenom, mogu biti etiketirani kao visokokonfliktni ili nesuradljivi od strane suda (Kelly, 2007.).

Još jedan važan čimbenik jest način rada u samom sustavu. Naime, nerijetko se na dogovor oko skrbi o djetetu gleda kao na stvar gdje je jedan roditelj pobjednik, a drugi gubitnik te se time potiču suprotna stajališta roditelja o kapacitetima drugog roditelja za odgoj djeteta (Kelly, 2007.). Obiteljska medijacija je namijenjena da se navedeno minimalizira. Sukladno Obiteljskom zakonu (NN, 49/2023., čl. 331) obiteljska medijacija jest „postupak u kojem stranke nastoje sporazumno riješiti spor iz obiteljskih odnosa uz pomoć jednog ili više obiteljskih medijatora“. To je najčešće korištena intervencija u kojoj se pokušava postići dogovor oko važnih pitanja vezanih uz suroditeljstvo (Pećnik i Klarić, 2020.). U istraživanju Kelly (2007.) utvrđeno je da se u obiteljskoj medijaciji postigne dogovor u 55-85% slučajeva. Sudjelovanje u obiteljskoj medijaciji je dobrovoljno (Obiteljski zakon, NN 49/2023., čl. 320).

5. Stil suroditeljstva i uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda

Još jedan važan čimbenik koji je povezan s razinom uključenosti oca u odgoj i skrb o djeci nakon razvoda jest suroditeljstvo. Suroditeljstvo se može definirati kao „međusobno usklađivanje i suradnja roditelja u ispunjavanju njihovih roditeljskih uloga u odnosu na dijete za koje su odgovorni“ (Pećnik i Klarić, 2020.: 318). Belsky i McHale (2004., prema Hohmann-Marriott, 2011.) navode kako se koncept suroditeljstva sastoji od tri komponente. Prva komponenta jest međusobna podrška između oca i majke djeteta. Međusobna podrška se odnosi na stupanj njihove suradnje te međusobnog ohrabrivanja (Petren i sur., 2017.). Druga komponenta sastoji se od preuzimanja odgovornosti za dijete i od strane majke i oca (Hohmann-Marriott, 2011). Treća komponenta sastoji se od nesklada i konflikta između oca i majke djeteta (Hohmann-Marriott, 2011). Mogu se razlikovati otvoreni konflikti (npr. vrijeđanje) te prikriveni konflikti (npr. udruživanje s djetetom) (Petren i sur., 2017.). Najčešći razlozi sukoba jesu odgoj djece, posjete djetetu te financije (Hetherin i sur., 1982., prema Sobolewski i King, 2005.). Važno je napomenuti i kako konflikt između roditelja nije uvijek negativna pojava. Naime, uobičajeno je da se u svakom odnosu u nekom trenutku pojavi konflikt pa tako i između bivših supružnika.

Istovremeno odsustvo sukoba ne znači da sve teče dobro, već može i upućivati na paralelno roditeljstvo (King i Heard, 1999., prema Sobolewski i King, 2005.).

Feinberg (2003., prema Pećnik i Klarić, 2020.) prepoznaje četiri dimenzije suroditeljstva: podjela poslova koji se tiču djeteta, dogovor o odgoju i skrbi o djetetu, međusobna podrška roditelja/ometanje drugog roditelja u njegovoj ulozi suroditelja i način kako roditelji upravljaju interakcijama u obitelji.

Maccoby i Mnookin (1992., prema Waller, 2012.) su temeljem rezultata svoga istraživanja predložili četiri kategorije suroditeljstva nakon razvoda: Prva kategorija jest *suradničko suroditeljstvo*. Suradničko suroditeljstvo nakon razvoda podrazumijeva da roditelji zajedno djeluju kao tim, da dijele direktnu brigu o djetetu, da se sukobi vezani uz dijete konstruktivno rješavaju te da međusobno podržavaju

jedan drugog u roditeljstvu (Pruett i Pruett, 2009., prema Buckley, 2013.). Ono podrazumijeva da očevi koji ne žive sa svojom djecom također utječu na važne odluke vezane uz svoju djecu (McGene i King, 2012.). Za suradničko suroditeljstvo nije nužna podjednaka podjela roditeljskih dužnosti između oca i majke, već to da se otac i majka međusobno gledaju kao jednako vrijedni roditelji (Buckley, 2013.). Suradničko suroditeljstvo se u literaturi još naziva i pozitivno, podržavajuće suroditeljstvo.

Druga kategorija jest *neangažirano suroditeljstvo*. Kada je suroditeljstvo nakon razvoda neangažirano, roditelji imaju ograničen međusobni kontakt, nisku razinu konflikta oko odgoja djeteta te nisku razinu međusobne podrške (Waller, 2012.). Neangažirano suroditeljstvo je učestalo nakon razvoda, čak i kada su očevi nakon razvoda i dalje uključeni u odgoj i skrb o djetetu te tada dolazi do tzv. paralelnog roditeljstva gdje majka i otac nemaju veze jedno s drugim (McGene i King, 2012.).

Treća kategorija jest *konfliktno suroditeljstvo*. Kada je suroditeljstvo nakon razvoda konfliktno, roditelji su angažirani kao suroditelji u odgoju djece, no među njima su vrlo neprijateljski odnosi (Waller, 2012.). U ovom tipu suroditeljstva sukobi između roditelja kao bivših supružnika još uvijek traju što negativno djeluje i na samo roditeljstvo (npr. prijetnje među roditeljima vezane uz kontakt s djetetom) (Pećnik i Klarić, 2020.).

Četvrta kategorija jest *miješano suroditeljstvo*. U ovakvom suroditeljstvu nakon razvoda postoji visoka razina suradnje u odgoju djecu te visoka razina konflikta (Waller, 2012.).

U stručnoj literaturi se mogu pronaći i druge slične klasifikacije suroditeljstva nakon razvoda, npr. suradničko, paralelno te konfliktno suroditeljstvo (Baum, 2004.), „super prijatelji“, „ulje i voda“, „mirno roditeljstvo“ (Philyaw i Thomas, 2013., prema Pećnik i Klarić, 2020.).

Različita istraživanja pokušala su dati odgovor na pitanje koji čimbenici određuju prisutnost određenog tipa suroditeljstva. Pri tome je utvrđeno da je suroditeljstvo povezano s zadovoljstvom financijskim aspektima razvoda, s majčinim viđenjem oca kao kompetentnog roditelja, s prisutnošću novog ljubavnog partnera oca/majke te rođenjem novog djeteta oca/majke (Petren i sur., 2017., McGene i King, 2012.).

Iako je suradničko suroditeljstvo najpoželjnije za dobrobit djeteta, čini se da se u praksi ono ne prakticira često. U istraživanju McGene i King (2012.) oko 65% očeva izjavilo je da nema utjecaja na važne odluke vezane uz odgoj djece, a skoro 1/3 roditelja nikada međusobno ne razgovara o odgoju djece. Također, u navedenom istraživanju utvrđeno je da oko 20% roditelja nakon određenog vremena smanjuje razinu suradničkog suroditeljstva, a manje od 9% roditelja je povećava.

Carlson i suradnici (2008., prema Waller, 2012.) u svome su istraživanju došli do spoznaje kako je suradničko suroditeljstvo pozitivno povezano s uključenošću očeva koji ne žive s djecom u odgoj i skrb o djetetu. Naime, kada roditelji pomažu jedan drugome kroz znanje, podršku i suradnju, očevima je olakšano sudjelovanje u odgoju i skrbi o djetetu (Hohmann-Marriott, 2011.). McHale i suradnici (2004., prema Hohmann-Marriott, 2011.) navode kako, ukoliko ne postoji snažno suradničko suroditeljstvo, to može smanjiti razinu očeve sposobnosti i volje da bude uključen u odgoj i skrb o djetetu. Istraživanje Cabrera i suradnika (2010., prema Waller, 2012.) pokazalo je da je konflikt između roditelja povezan s manjom uključenosti očeva u odgoj i brigu o djeci te s nižom razinom iskazivanja topline i odgovornosti očeva. Sobolewski i King (2005.) su došli do rezultata kako nema statistički značajne povezanosti između uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci koja ne žive s ocem i konfliktnog suroditeljstva.

Rezultati istraživanja vezani uz povezanost dimenzije sukoba između roditelja i uključenosti očeva koji ne žive s djecom u njihov odgoj nisu konzistentni – neka istraživanja ukazuju na negativnu povezanost, neka na to da nema povezanosti, a neka ukazuju na pozitivnu povezanost (Sobolewski i King, 2005.).

6. Roditeljski stilovi kod očeva nakon razvoda

Stilovi roditeljstva razlikuju se ovisno o prisutnosti dvije dimenzije roditeljstva: roditeljska kontrola i roditeljska podrška. Roditeljska podrška podrazumijeva emocionalnu dostupnost, uključenost, toplinu, prihvaćanje te osjetljivost na potrebe djeteta (Kuppens i Ceulemans, 2018.). Kontrola se može podijeliti na psihološku kontrolu te kontrolu ponašanja. Kontrola ponašanja podrazumijeva reguliranje ponašanja djeteta kroz zahtjeve, pravila, nagrade, kažnjavanje i slično. Psihološka

kontrola podrazumijeva pokušaj upravljanja djetetovim mislima i osjećajima (Kuppens i Ceulemans, 2018.).

Baumrind (1969., prema Campana i sur., 2008.) je temeljem prethodno navedene dvije dimenzije roditeljstva podijelio roditeljske stilove u četiri kategorije: autoritativni, autoritarni, permisivni i zanemarujući odgojni stil. Autoritativni roditeljski stil podrazumijeva visoku razinu kontrole te visoku razinu podrške roditelja (Baumrind, 1991., prema Bastaits i sur., 2014.b). Smatra se kako je ovaj roditeljski stil najbolji za djetetovu dobrobit, obzirom da je povezan s društvenom odgovornošću djece, s manje internaliziranih i eksternaliziranih problema djece te s boljim školskim postignućima djece (Campana i sur., 2008.). Autoritarni roditeljski stil podrazumijeva visoku razinu kontrole, nisku razinu podrške roditelja prema djetetu te lošu komunikaciju (Campana i sur., 2008.). Permisivni roditeljski stil podrazumijeva nisku razinu kontrole te visoku razinu podrške roditelja. Zanemarujući roditeljski stil podrazumijeva nisku razinu kontrole te nisku razinu podrške roditelja (Baumrind, 1991., prema Kuppens i Ceulemans, 2018.).

Što se tiče učestalosti pojedinog roditeljskog stila nakon razvoda, rezultati istraživanja Campana i suradnika (2008.) pokazali su da je kod 39,9% djece u odgoju očeva dominirao permisivni odgojni stil, a u odgoju majki autoritativni stil. 17,3% djece je imalo oba roditelja autoritativnog odgojnog stila, 15,3% djece je imalo oba roditelja permisivnog odgojnog stila, a 6% djece je imalo očeve permisivnog odgojnog stila, a majke zanemarujućeg odgojnog stila, dok je 2,4% djece imalo oba roditelja zanemarujućeg odgojnog stila. Postavlja se pitanje jesu li roditeljski stilovi bili ovakvi i prije razvoda braka. Wallerstein i Kelly (1980., prema Strohschein, 2007.) su uveli termin smanjene roditeljske sposobnosti koji označava smanjenu dostupnost i pažnju roditelja prema djeci koja se događa nakon razvoda braka. No, rezultati istraživanja oko toga mijenja li se roditeljski stil nakon razvoda nisu konzistentni (Bastaits i sur., 2014.b). Astone i McLanahan (1991., prema Strohschein, 2007.) u svome su istraživanju došli do zaključka da je razvod braka povezan sa skromnim smanjenjem komunikacije između djeteta i roditelja te sa smanjenim nadzorom, tj. kontrolom djeteta, što ukazuje na promjene u roditeljskom stilu nakon razvoda. S druge strane u istraživanju Strohscheina (2007.) nisu potvrđene razlike u stilovima roditeljstva između parova koji su se razveli i onih koji su ostali u braku.

U pokušaju objašnjenja što određuje roditeljski stil očeva nakon razvoda može se primijeniti teorijski model odgovornog očinstva (Bastaits i sur., 2014.b) koji naglašava da su karakteristike oca, majke, djeteta te razni kontekstualni čimbenici povezani s različitim roditeljskim stilovima. Prema istraživanju Bastaits i suradnika (2014.b), obrazovaniji očevi češće imaju autoritativni roditeljski stil nakon razvoda. U navedenom istraživanju nije pronađena značajna povezanost između dobi oca te roditeljskog stila. Također nije pronađena značajna povezanost između pronalaska nove partnerice oca te roditeljskog stila očeva. Što se tiče karakteristika djeteta, Bastaits i suradnici (2014.b) su utvrdili da djevojčice češće imaju očeve koji imaju zanemarujući roditeljski stil. Dob djeteta se također pokazala značajnom. Naime, očevi starije djece češće imaju permisivni ili autoritarni roditeljski stil (Bastaits i sur., 2014.b). Što se tiče karakteristika majke, rezultati istraživanja Cabrera i suradnika (2018.) su pokazali da u situacijama kada roditelji imaju zajedničko skrbništvo, majke i očevi često imaju različite roditeljske stilove, pri čemu majke imaju autoritativni roditeljski stil, a očevi permisivni roditeljski stil. Moguća objašnjenja jesu: kompenzacija onoga što nedostaje u odgoju drugog roditelja te mogućnost da su roditelji bili drugačijih roditeljskih stilova i prije razvoda braka te su te razlike pridonijele razvodu (Bastaits i sur., 2014.b). Ukoliko očevi imaju samostalno skrbništvo češće imaju autoritativni roditeljski stil (Cabrera i sur., 2018.).

S druge strane u istraživanju Bastaits i suradnika (2014.a) utvrđeno je da ukoliko otac i majka imaju suroditeljski dogovor, vjerojatnije je da će imati isti roditeljski stil. Također, utvrđeno je da je prisutnost novog partnera majke povezana s manjom vjerojatnošću zanemarujućeg roditeljskog stila, što se može povezati s kompetitivnošću i ljubomorom oca (Bastaits i sur., 2014.b). Nadalje pokazalo se da očevi češće imaju permisivni ili autoritarni roditeljski stil kada su majke višeg obrazovnog stupnja (Bastaits i sur., 2014.b). Što se tiče kontekstualnih čimbenika, nije pronađena statistički značajna povezanost između vremena koje je prošlo od razvoda te roditeljskih stilova očeva (Bastaits i sur., 2014.b).

U istraživanju Bastaits i suradnika (2014.a) pokazalo se da očevi koji ne žive sa djetetom imaju drugačiji roditeljski stil u odnosu na očeve koji žive s djetetom (Bastaits i sur., 2014.a). Očevi koji ne žive s djetetom češće imaju zanemarujući ili permisivni roditeljski stil u odnosu na očeve koji žive s djetetom (Bastaits i sur.,

2014.b). To je u skladu s teorijom roditeljskih resursa u kojoj je navedeno kako smanjenje zajednički provedenog vremena roditelja i djeteta smanjuje pružanje kontrole i podrške (Thomson i sur., 1994., prema Bastaits i sur., 2014.a). Navedeno pokazuje da roditelj koji nakon razvoda provodi manje vremena s djetetom mijenja svoj roditeljski stil. Rutner (1992., prema Appleby i Palkovitz, 2007.) navodi kako tijekom susreta s djetetom, većina razvedenih očeva koji ne žive s djecom zapravo zabavljaju djecu te se ne povezuju s njima na dubljoj razini. Potencijalno objašnjenje jest to da su razvedeni očevi pod stresom zbog smanjenog kontakta s djetetom te taj stres negativno djeluje na očinstvo (Bastaits i sur., 2014.b). Drugo potencijalno objašnjenje jest fenomen tzv. „Disneyland očeva“ koji se odnosi na očeve koji ne žive s djetetom te imaju permisivni roditeljski stil jer se boje da će izgubiti kontakt s djetetom ukoliko uspostave više kontrole (Bastaits i sur., 2014.b). Naime, kada se razvedeni očevi osjećaju „uklonjenim s važnog položaja“, otac koji ne živi s djetetom tada osjeća da svaki posjet djeteta mora biti što pozitivniji te stoga vodi svoju djecu kamo god žele i kupuje im što god žele i odbija postavljati granice svom djetetu (Appleby i Palkovitz, 2007.). Ukoliko očevi žive sa svojim djetetom veća je mogućnost da će biti autoritativnog ili autoritarnog odgojnog stila (Bastaits i sur., 2014.a).

7. Otežana uključenost očeva u odgoj i skrb o djeci kod visokokonfliktnih razvoda

Problem otežane uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda posebice je prisutan u slučaju visokokonfliktnog razvoda braka. Hetherington i Kelly (2002., prema Majnarić, 2022.: 103) visokokonfliktni razvod braka definiraju kao razvod u kojem partneri ne uspijevaju razriješiti svoje razlike, koji podrazumijeva njihove neprekidne svađe te se djeca tada nalaze u središtu konflikta između svojih roditelja (Majnarić, 2022.). U slučajevima kada između bivših supružnika postoji visoka razina konflikta, očevi se nerijetko povuku iz svog odnosa s djetetom kako bi smanjili moć bivše žene da ga ponize (Appleby i Palkovitz, 2007.) Kelly i Johnston (2001., prema O'Donohue i sur., 2016.) su istaknuli kako se oba roditelja tijekom visokokonfliktnog razvoda mogu ponašati na način da to otežava ostvarivanje osobnih

odnosa drugog roditelja i djeteta (često nenamjerno). Istraživanja ukazuju na to da djeca koja se nalaze u visokokonfliktnim razvodima braka iskazuju višu razinu depresije, anksioznosti, agresije, ljutnje, niže samopoštovanje, niže školsko postignuće, probleme u ponašanju te pogoršanje odnosa između roditelja i djeteta u odnosu na djecu koja se ne nalaze u visokokonfliktnom razvodu braka (Kelly, 2000., prema Majnarić, 2022.). Dakle, ovaj tip razvoda braka ostavlja negativne posljedice za same roditelje, za dijete te stvara probleme u odnosu između roditelja i djeteta (Majnarić, 2022.).

U literaturi se termin „sindrom otuđenja od roditelja“ nalazi u većem broju radova o visokokonfliktnim razvodima braka. Psihijatar Richard Gardner (1985., prema Turkat, 1994.) je upotrijebio pojam „sindrom otuđenja od roditelja“ koji opisuje roditelja koji raznim izravnim i neizravnim metodama pokušava otuđiti dijete od drugog roditelja. Gardner (1985., prema Turkat, 1994.) navodi kako će do otuđenja od roditelja doći djelovanjem četiri čimbenika: ispiranjem mozga, programiranjem djeteta, čimbenicima vezanim uz dijete te situacijskim čimbenicima. Prepoznaje se osam simptoma „sindroma otuđenja od roditelja“ u ponašanju djeteta: 1. ocrnjivanje – dijete navodi da mrzi jednog roditelja, iako ga je prije voljelo, 2. neopravdani razlozi za odbacivanje otuđenog roditelja, 3. dijete jednog roditelja vidi kao savršenog, a drugog kao lošeg, 4. dijete tvrdi da na njegove odluke nitko nije utjecao, 5. dijete ne pokazuje krivnju savjesti zbog odbacivanja jednog roditelja, 6. dijete je uvijek na strani otuđujućeg roditelja neovisno o tome je li taj roditelj u pravu, 7. dijete koristi izraze otuđujućeg roditelja, iako ponekad ni ne razumije što to znači te 8. dijete odbacuje obitelj otuđenog roditelja (Hajnić, 2014.). Proces otuđivanja počinje tako da npr. dijete čuje kako otuđujući roditelj drugog roditelja ili osobu iz njegove obitelji naziva pogrđnim imenima (npr. svekrva – vještica) (Warshak, 2014.). Zatim otuđujući roditelj pokazuje odobravanje kada dijete naziva osobu istim tim imenom, a dijete teži odobravanju roditelja. Nakon određenog vremena, uporaba pogrđnih imena za otuđenog roditelja/člana njegove obitelji se čini uobičajenom i prirodnom pojavom (Warshak, 2014.). Tako dijete poistovjećuje tu osobu s etikom koja joj je dodijeljena te počinje vjerovati kako je samo odlučilo da je ta osoba loša. To nerijetko dovodi do toga da djeca prema otuđenom roditelju/osobi iz okoline roditelja postanu manje privržena i rezerviranija (Warshak, 2014.). Ovaj proces „programiranja djeteta“ je

moguće početi i na suptilniji način, npr. komentarom otuđujućeg roditelja kao što je: „ima stvari koje bih mogla reći o tvom ocu od kojih bi ti se digla kosa na glavi, ali ja nisam od onih osoba koje bi kritizirale roditelje pred djecom“ (Gardner, 1989.: 239., prema Turkat, 1994.). Gardner (1985., prema O'Donohue i sur., 2016.) je smatrao kako je odnos između otuđenog roditelja i djeteta zauvijek promijenjen.

„Sindrom otuđenja od roditelja“ nije opće prihvaćen pojam u znanstvenoj zajednici. Najčešće kritike koje se upućuju vezano za korištenje pojma „sindroma otuđenja od roditelja“ vezane su za pojednostavljen način interpretiranja ponašanja djeteta, fokusiranje na samo jednog roditelja kao uzroka takvih dječjih ponašanja, osporavanje valjanosti metoda istraživanja na ovu temu te mogućnost zlorabe ovog pojma jednog roditelja kako bi dobio skrbništvo (Hajnić, 2014.). Brantley i Rigsbee (2004., prema O'Donohue i sur., 2016.) navode kako navedeni simptomi kod djeteta mogu biti znak seksualnog ili fizičkog zlostavljanja te zanemarivanja djeteta od strane „otuđenog“ roditelja. O'Donohue i suradnici (2016.) također navode brojne nedostatke koncepta „sindroma otuđenja od roditelja“, a neki od njih su: koncept je nejasan u važnim detaljima, kulturno neosjetljiv, nije proizvod znanosti, pretpostavlja da isti tip ponašanja roditelja utječe na svu djecu neovisno o dobi djeteta, ne pretpostavlja da bi određeni pozitivan događaj mogao ublažiti negativno iskustvo i slično.

Iako postoje brojne kritike, Gardner je doprinio tome da se veća pažnja pridaje manipulacijama roditelja tijekom razvoda braka (Hajnić, 2014.). Jedno od glavnih obilježja visokokonfliktnog razvoda braka su manipulativna ponašanja roditelja, tj. „niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključenja iz života djeteta i otuđivanja djeteta od tog roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta.“ (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012., prema Hrgović, 2021.: 57). Naime, u visokokonfliktnim razvodima braka, roditelji nerijetko sebe vide kao dobrog roditelja, a drugoga kao lošega (Elrod, 2001., prema Majnarić, 2022.). Također, uvjereni su da se moraju boriti protiv drugog roditelja zbog dobrobiti svojeg djeteta te se svađaju oko svega što se tiče djeteta (Majnarić, 2022.). Važno je napomenuti kako manipulativna ponašanja mogu biti recipročna, dakle ne mora se samo jedan roditelj manipulativno ponašati (Kruk, 2018.). Također, ukoliko jedan roditelj iskazuje manipulativna ponašanja, to može biti i otac i majka (Kruk, 2018.). Ukoliko je majka ta koja čini

manipulativna ponašanja, to može otežati ostvarivanje roditeljske skrbi očeva. Baker i Darnell (2006., prema Kruk, 2018.) identificirali su 17 manipulativnih, tj. otuđujućih strategija koje pridonose emocionalnom odbacivanju drugog roditelja od strane djeteta. Neke od njih su: djetetu se zabranjuje da razmišlja ili govori o drugom roditelju, klevetanje drugog roditelja, tjeranje djeteta da bira između dva roditelja, promjena djetetovog prezimena, zahtjev djetetu da čuva tajne od drugog roditelja, povjeravanje djetetu pri čemu se roditelj pokušava prikazati kao žrtva drugog roditelja i sl. Neke od funkcija ovih strategija su: poboljšavanje djetetove kohezije s roditeljem koji otuđuje, pojačavanje povrijeđenosti drugog roditelja zbog djetetovog ponašanja te stvaranje udaljenosti i sukoba između djeteta te otuđenog roditelja (Kruk, 2018.). Kada očevi vide djecu kao špijune u svojem domu te smatraju kako ne mogu vjerovati djeci, posjete djece su im stresnije (Appleby i Palkovitz, 2007.). Dakle, iz prethodno navedenog može se zaključiti kako visokokonfliktni razvod braka djeluje na dinamiku odnosa djeteta s oba roditelja. Kada se dijete nalazi u situaciji visokokonfliktnog razvoda braka, često se ponaša na način da svakom roditelju govori pojedinačno ono što taj roditelj želi čuti, kako bi zadovoljio potrebe tog roditelja.¹ Djeca se tada osjećaju kao da su „rastrgani na dvije strane“ (Afifi, 2003., prema Amato i Afifi, 2006.). Djeca tada imaju tri opcije, a sve su stresne za samo dijete: dijete može pokušati održavati pozitivan odnos s oba roditelja koji su međusobno u vrlo lošim odnosima, dijete se može udružiti s jednim roditeljem protiv drugog roditelja što znači da gubi podršku i kvalitetan odnos s drugim roditeljem ili dijete može odbaciti kvalitetan odnos s oba roditelja (Amato i Afifi, 2006.). Dakle, iz navedenog proizlazi kako se uključenost oba roditelja u odgoj i skrb o djetetu u visokokonfliktnom razvodu braka mijenja na negativan način. Također, u visokokonfliktnom razvodu braka roditelji često u odgoju djetetu ne provode dosljedne odgojne postupke (Joyce, 2016.). Otac s kojim dijete ne živi često odustaje od discipliniranja djeteta i svoje uloge mentora djetetu (Joyce, 2016.). Također, istraživanja pokazuju da tijekom visokokonfliktnog razvoda braka roditelji ne pružaju dovoljno emocionalne podrške djetetu (Joyce, 2016.).

¹ Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/konfliktni-razvod-i-otudenje-od-roditelja-dijete-u-sredistu-sukoba/>, pristupljeno 28.6.2023.

Važno je napomenuti kako manipulativna i otuđujuća ponašanja roditelja predstavljaju oblik emocionalnog zlostavljanja djeteta obzirom da takva ponašanja djeluju izrazito nepovoljno na psihosocijalni razvoj i dobrobit djeteta (Kruk, 2018.). Stoga je važno da socijalni radnici i drugi stručnjaci koji rade u sustavu socijalne skrbi na odgovarajući način zaštite djecu od neadekvatnih i manipulativnih ponašanja roditelja (npr. kroz pravovremeno izricanje prikladnih mjera obiteljsko-pravne zaštite, prijavu emocionalnog zlostavljanja te pokretanje odgovarajućih postupaka pred sudom, provođenjem ovrhe sudske odluke kojom se određuju osobni odnosi djeteta s roditeljem s kojim ne živi i slično). Kakav će biti krajnji ishod manipulativnih ponašanja otuđujućeg roditelja, ovisi i o načinu na koji će na takva ponašanja reagirati dijete i odrasli u okolini (Warshak, 2014.). Npr. roditelj kojeg drugi roditelj ocrnjuje i nastoji isključiti iz života djeteta, umjesto da reagira na destruktivan način (pasivno ili agresijom), može razgovarati s djetetom o tome kako se ono osjećalo kada je čulo ružne izraze o njemu, može mu dati do znanja da ne odobrava uporabu takvih izraza i slično (Warshak, 2014.). Ellis (2005.) navodi pet strategija pomoću kojih se otuđeni roditelj može „boriti“ da ostane u životu djeteta: davanje djetetu točnih informacija koje su u suprotnosti s negativnom slikom djeteta o otuđenom roditelju, izbjegavanje poduzimanja radnji kojima se dijete stavlja u središte sukoba, uočavanje načina pomoću kojih se može ublažiti povrijeđenost otuđujućeg roditelja, traženje načina kako se može zaustaviti udruživanje djeteta i otuđujućeg roditelja te ne odustajanje od pokušaja ponovnog uspostavljanja odnosa s djetetom.

8. Programi podrške kvalitetnom suroditeljstvu nakon razvoda

U Hrvatskoj i u svijetu postoje različiti programi namijenjeni promicanju suradničkog suroditeljstva te pomoći djeci i roditeljima u prilagodbi na razvod braka. Iako se takvi programi mogu međusobno razlikovati po određenim obilježjima (npr. duljina programa, teme), primarna svrha im je zaštita dobrobiti djeteta (Schramm i Becher, 2020.).

Jedan od primjera programa podrške kvalitetnom suroditeljstvu nakon razvoda koji se provodi u Hrvatskoj je program „Škola za razvedene roditelje“ Dječjeg doma „Tić“

Rijeka². Ovaj program se provodi dva puta godišnje te je besplatan za polaznike. Namijenjen je roditeljima koji se nalaze u procesu razvoda braka te onima koji su razvedeni. Cilj ovog programa jest omogućiti lakšu prilagodbu djeteta i roditelja na novonastale okolnosti, poboljšanje roditeljskih kompetencija te zadovoljstva svojom roditeljskom ulogom. Trajanje programa jest pet susreta. Polaznici programi razmjenjuju iskustva te im je pruženo znanje o: aspektima razvoda koji su bitni za djecu, utjecaju razvoda braka na dobrobit i razvoj djeteta, dječjim reakcijama i potrebama tijekom i nakon razvoda, riziku nenamjerne promjene roditeljskog stila te o važnosti oba roditelja za dijete. Također, razvijaju se roditeljske vještine te vještine suradničkog suroditeljstva nakon razvoda braka. Polaznici programa na kraju dobivaju priručnik sa svim stečenim znanjima.

Kao primjer programa koji je usmjeren na uspostavljanje suradničkog suroditeljstva te na razinu uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda može se navesti „Rastimo zajedno i dalje“³. Program je osmišljen od strane Centra za podršku u roditeljstvu „Rastimo zajedno“. Provodi se u obiteljskim centrima u cijeloj Republici Hrvatskoj. Namijenjen je očevima koji imaju djecu u dobi do sedam godina te je uvjet razdvojeno roditeljstvo. Svrha programa jest osiguranje pozitivnih razvojnih ishoda kod djece. Svrha se postiže kroz osnaživanje aktivne uključenosti očeva u odgoj i skrb o djetetu te kroz razvoj suradničkog roditeljstva između oca i majke djeteta. Program se izvodi kroz osam povezanih radionica, a teme radionica su sljedeće: 1. Očevi 21. stoljeća, 2. Odvojeno roditeljstvo, 3. Komunikacija i suroditeljstvo, 4. Kako se nositi sa sukobima, 5. Djeca, razvod, očevi, 6. Četiri stupa roditeljstva, 7. Neki novi alati te 8. Dijete svoga oca, otac svome djetetu. Trajanje jedne radionice jest devedeset minuta. Radionice prolazi grupa od osam do dvanaest očeva. U radu se koriste: Power Point prezentacije, vježbe, razmjena iskustva, kratki filmovi, igre i slično. Prilozi koji se koriste na radionicama su dostupni na web stranici Centra za podršku u roditeljstvu „Rastimo zajedno“, stoga su dostupni i očevima koji ne polaze program.

² Dječji dom „Tić“ Rijeka, <http://www.tic-za-djecu.hr/o-nama/preventivna-djelatnost/skola-za-razvedene-roditelje-program-psiholoske-podrske-razvedenim-roditeljima/>, pristupljeno 6.6.2023.

³ Centar za podršku u roditeljstvu „Rastimo zajedno“, <https://www.rastimozajedno.hr/rastimo-zajedno-i-dalje/>, pristupljeno 6.6.2023.

Pregledom internetskih stranica, u Republici Hrvatskoj postoje i sljedeći programi podrške usmjereni roditeljima u razvodu braka ili nakon razvoda braka: „Tesa za nenasilje u obitelji” Psihološkog centra Tesa, radionice osnaživanja razvedenih roditelja koje provodi Hrabri telefon, grupa podrške „Roditelji zauvijek“ koje provodi udruga „Na drugi način“, projekt ”BISER – biram surađujuće roditeljstvo” organiziran od strane Krugova – centra za edukaciju, savjetovanje te humanitarno djelovanje te Facebook grupa za podršku samohranim/razvedenim roditeljima „Mama i tata od formata“ napravljena također od strane Krugova.

Valja spomenuti kako postoje i brojni primjeri raznih programa podrške za bolju prilagodbu roditelja i djece na razvod u Americi te Europi. Neki od najpoznatijih programa jesu: YAPS – Youth Adjustment to Parental Separation, New Beginners, The Children of Divorce (Roje Đapić i Buljan Flander, 2019.). Kako bi programi bili učinkoviti, bitno je da odgovaraju na realne potrebe korisnika, da ih provode educirani stručnjaci te da se kontinuirano evaluiraju, kako bi se rezultati evaluacija mogli upotrijebiti za daljnje unaprjeđivanje kvalitete programa (Schramm i Becher, 2020.).

U dosadašnjoj praksi u Hrvatskoj većina programa podrške roditeljstvu usmjerena je na roditelje koji su voljni dobrovoljno uključiti se u program i raditi na poboljšanju svojih roditeljskih vještina i kompetencija. Istovremeno prisutan je nedostatak specifičnih programa podrške za roditelje s izraženim konfliktnim roditeljstvom nakon razvoda, što ukazuje na potrebu za daljnjim razvojem stručnih programa i intervencija namijenjenih ovoj populaciji. Ostaje otvoreno pitanje na koji način je moguće djelotvorno poticati suradničko suroditeljstvo kod roditelja koji zbog narušenih odnosa nisu motivirani zajednički sudjelovati u programu te ne žele dobrovoljno pohađati ovakve programe. Također, u Hrvatskoj postoji problem velike teritorijalne neujednačenosti u dostupnosti različitih usluga pa tako i programa podrške za roditelje tijekom i nakon razvoda. Navedeno posebice predstavlja izazov na stručnjake koji rade u ruralnim ili manje razvijenim sredinama u kojima je naglašen problem nedostatka pružatelja takvih usluga. U budućnosti bi svakako trebalo sustavno raditi na rješavanju ovog problema kroz ulaganje materijalnih i ljudskih resursa u daljnji razvoj usluga u ovom području profesionalne prakse.

9. Zaključak

Iako u stručnoj i znanstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija ili model koji objašnjava sve odrednice uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci, u novijim radovima ističe se da je to višedimenzionalni konstrukt koji se ne smije izjednačavati samo s fizičkom prisutnošću i financijskom brigom očeva za dijete. Rezultati brojnih istraživanja o učincima očeve uključenosti u brigu i odgoj djece potvrdila su da pozitivna uključenost očeva doprinosi boljem kognitivnom, jezičnom, socijalnom i emocionalnom razvoju djece, smanjenju rizika od pojave internaliziranih i eksternaliziranih problema kod djece i slično. Navedeno je posebno važno imati na umu u situacijama razvoda braka kada nerijetko dolazi do otežanog ostvarivanja roditeljstva kod očeva koji ne žive s djecom.

Kako bi se bolje razumjela uključenost očeva u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda potrebno je uzeti u obzir razne čimbenike koji oblikuju dinamiku i način uključenosti očeva u odgoj i skrb o djeci. Dosadašnja istraživanja u ovom području bila su usmjerena na proučavanje različitih obilježja očeva, majki i djeteta, dinamike njihovog dotadašnjeg i trenutnog odnosa, stila roditeljstva i slično. Neka istraživanja dodatni naglasak stavljaju i na institucijske čimbenike među kojima važnu ulogu ima kvaliteta rada stručnjaka s roditeljima tijekom i nakon razvoda te efikasnost programa podrške kojima se potiče suradničko suroditeljstvo nakon razvoda. Naime, istraživanja su pokazala da je upravo suradničko roditeljstvo jedno od najvažnijih prediktora razine očeve uključenosti u odgoj i skrb o djetetu nakon razvoda. Obzirom da rezultati istraživanja ukazuju na to da je takav tip suroditeljstva najbolji za dobrobit djeteta, vrlo je važno usmjeravati stručne intervencije i programe podrške na jačanje kapaciteta roditelja za ostvarivanje suradničkog suroditeljstva nakon razvoda braka. Jednako tako, istraživanja pokazuju da očevi nakon razvoda u većini slučajeva ne žive s djecom te da u okolnostima otežanog ostvarivanja roditeljstva često preuzimaju permisivni stil odgoja te s vremenom smanjuju svoj angažman i uključenost u brigu oko odgoja i skrbi za djecu. Kako bi se prevenirale ovakve situacije, bitno je ovoj skupini očeva pravovremeno pružiti profesionalnu podršku u kvalitetnom i dosljednom ostvarivanju kontakata i osobnih odnosa s djecom s kojom ne žive, u usklađivanju odgojnih postupaka i jačanju autoritativnog roditeljskog stila.

U slučajevima visokokonfliktnih razvoda braka, stručnjaci trebaju obratiti pažnju na neprimjerena i manipulativna roditeljska ponašanja kojima se dugoročno ugrožava dobrobit djece te pravovremeno djelovati na više razina kako bi se zaštitilo djecu od uvlačenja u roditeljske sukobe, otuđivanja od roditelja te emocionalnog zlostavljanja.

Kako bi se prevenirali negativni razvojni ishodi i teškoće u prilagodbi djece i roditelja na razvod, vrlo je važno provoditi programe podrške usmjerene na jačanje pozitivnog suroditeljstva kroz koje će se roditelje podržati u njihovoj aktivnoj brizi i uključenosti u odgoj djece, pomoći im u usklađivanju majčinske i očinske uloge u okolnostima razdvojenog roditeljstva te osigurati pravo svakog djeteta na ostvarivanje osobnih odnosa s oba roditelja.

10. Literatura:

1. Allen, S. i Daly, K. (2007). *The effects of father involvement: An updated research summary of the evidence*. Guelph: Centre for Families, Work and Well-Being.
2. Amato, P. R. i Afifi, T. D. (2006). Feeling Caught Between Parents: Adult Children's Relations With Parents and Subjective Well-Being. *Journal of Marriage and Family*, 68(1), 222–235.
3. Anderson, S., Roggman, L.A., Innocenti, M.S., Cook, G.A. (2013). Dads' Parenting Interactions with Children: Checklist of Observations Linked to Outcomes (PICCOLO-D). *Infant Mental Health Journal*, 34(4), 339–351.
4. Anggraini, V., Priyanto, A. i Yulsoyfriend Y. (2022). Fathers' Role in Developing Child Emotional Development. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 668, 130-134.
5. Appleby D.W. i Palkovitz R. (2007). *Factors Influencing a Divorced Father's Involvement with His Children*. Posjećeno 20.5.2023. na mrežnoj stranici Liberty University:
https://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=ccfs_fac_pubs

6. Arditti, J. A. (1992). Factors related to custody, visitation, and child support for divorced fathers: An exploratory analysis. *Journal of Divorce & Remarriage*, 17(3-4), 23–42.
7. Balcom, D. A. (1998). Absent Fathers: Effects on Abandoned Sons. *The Journal of Men's Studies*, 6(3), 283–296.
8. Bastaits, K., Ponnet, K. i Mortelmans, D. (2014). Do Divorced Fathers Matter? The Impact of Parenting Styles of Divorced Fathers on the Well-Being of the Child. *Journal of Divorce & Remarriage*, 55(5), 363–390.
9. Bastaits, K., Ponnet, K., Van Peer, C. i Mortelmans, D. (2014). The parenting styles of divorced fathers and their predictors. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(5), 557–579.
10. Braver, S.L. i Griffin, W.A. (2000). Engaging fathers in the post-divorce family. *Marriage & Family Review*, 29(4), 247–267.
11. Buckley, C.K. (2013). *Co-Parenting after Divorce: Opportunities and challenges*. Posjećeno 3.6.2023. na mrežnoj stranici Family Institute: https://www.family-institute.org/sites/default/files/pdfs/csi_buckley_co-parenting_after_divorce.pdf
12. Cabrera, N.J., Volling, B. L. i Barr, R. (2018). Fathers Are Parents, Too! Widening the Lens on Parenting for Children's Development. *Child Development Perspectives*, 12(3), 152–157.
13. Campana, K.L., Henderson, S., Stolberg, A.L., Schum, L. (2008). Paired maternal and paternal parenting styles, child custody and children's emotional adjustment to divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 48(3-4), 1–20.
14. Castillo, J., Welch, G. i Sarver, C. (2011). Fathering: The Relationship Between Fathers' Residence, Fathers' Sociodemographic Characteristics, and Father Involvement. *Maternal and child health journal*, 15(8), 1342-9.
15. Centar za podršku u roditeljstvu „Rastimo zajedno“. *Rastimo zajedno i dalje*. Posjećeno 6.6.2023. na mrežnoj stranici Centra za podršku u roditeljstvu „Rastimo zajedno“: <https://www.rastimozajedno.hr/rastimo-zajedno-i-dalje/>

16. Coley, R.L. i Medeiros, B.L. (2007). Reciprocal Longitudinal Relations Between Nonresident Father Involvement and Adolescent Delinquency. *Child Development*, 78(1), 132–147.
17. Čudina-Obradović, M. i Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing: Tehnička knjiga.
18. Diniz, E., Brandão, T., Monteiro, L., Veríssimo, M. (2021). Father involvement during early childhood: A systematic review of the literature. *Journal of Family Theory & Review*, 13(1), 77–99.
19. Dječji dom „Tić“ Rijeka. *Škola za razvedene roditelje – program psihološke podrške razvedenim roditeljima*. Posjećeno 6.6.2023. na mrežnoj stranici Dječjeg doma „Tić“ Rijeka: <http://www.tic-za-djecu.hr/o-nama/preventivna-djelatnost/skola-za-razvedene-roditelje-program-psiholoske-podrske-razvedenim-roditeljima/>
20. Državni zavod za statistiku (2022). PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA REPUBLIKE HRVATSKE U 2021. [datoteka s podacima]. Dostupno na mrežnoj stranici Državnog zavoda za statistiku: <https://podaci.dzs.hr/media/4rpaozj3/stan-2022-1-1-prirodno-kretanje-stanovni%C5%A1tva-republike-hrvatske-u-2021.pdf>
21. Ellis, E.M. (2005). Support for the alienated parent. *American Journal of Family Therapy*, 33, 415-426.
22. Fagan, J., Day, R., Lamb, M. E., Cabrera, N. J. (2014). Should researchers conceptualize differently the dimensions of parenting for fathers and mothers? *Journal of Family Theory & Review*, 6(4), 390–405.
23. Hajnić, Lj. (2014). SINDROM OTUĐENJA OD RODITELJA. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 169-178.
24. Haux, T. i Platt, L. (2021). Fathers' Involvement with Their Children Before and After Separation. *Eur J Population*, 37(1), 151–177.
25. Hawkins, A. i Palkovitz, R. (1999). Beyond Ticks and Clicks: The Need for More Diverse and Broader Conceptualizations and Measures of Father Involvement. *The Journal of Men's Studies*, 8(1), 11–32.

26. Hohmann-Marriott, B. (2011). Coparenting and father involvement in married and unmarried coresident couples. *Journal of Marriage and Family*, 73(1), 296–309.
27. Hrgović, M. (2021). Odgojiteljska percepcija roditeljske manipulacije u odnosu s djecom i odgojiteljima tijekom i nakon razvoda. *Magistra Iadertina*, 16(2), 55-72.
28. Jančić, A., Jurišić, K. i Lončarić, A. (2019). Postmoderna i promjene u braku i obitelji. *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3(3), 153-162.
29. Joyce, A.N. (2016). High-Conflict Divorce: A form of Child Neglect. *Family Court Review*, 54(4), 642–656.
30. Kalmijn, M. (2015). Father-Child Relations after Divorce in Four European Countries: Patterns and Determinants. *Comparative Population Studies*, 40(3), 251-276.
31. Kelly, J. (2007). Children's Living Arrangements Following Separation and Divorce: Insights From Empirical and Clinical Research. *Family process*, 46(1), 35-52.
32. Kruk, E. (2018). Parental Alienation as a Form of Emotional Child Abuse: Current State of Knowledge and Future Directions for Research. *Family process*, 22(4), 141-164.
33. Kuppens, S. i Ceulemans, E. (2018). Parenting Styles: A Closer Look at a Well-Known Concept. *Journal of Child and Family Studies*, 28(6), 168–181.
34. Majnarić, I. (2022). OBILJEŽJA VISOKOKONFLIKTNIH RAZVODA RODITELJA S MALOLJETNOM DJECOM. *Ljetopis socijalnog rada*, 29(1), 99-123.
35. Mancini, L. (2010). *Father absence and its effects on daughters*. Retrieved from library. Posjećeno 26.5.2023. na mrežnoj stranici Demoiselle 2 Femme: <http://demoiselle2femme.org/wp-content/uploads/Father-Absence-Its-Effects-on-Daughters.pdf>
36. McGene, J. i King, V. (2012). Implications of new marriages and children for coparenting in nonresident father families. *Journal of Family Issues*, 33(12), 1619–1641.

37. Minton, C. i Pasley, K. (1996). Fathers' Parenting Role Identity and Father Involvement. *Journal of Family Issues*, 17(1), 26–45.
38. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, br. NN 103/2015, 98/2019, 47/2020, 49/2023.
39. O'Donohue, W., Benuto, L.T. i Bennett, N. (2016). Examining the validity of parental alienation syndrome. *Journal of Child Custody*, 13(2-3), 113–125.
40. Pahić, T. (2019). Uključenost očeva u skrb o djeci u regiji sjeverozapadne Hrvatske. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (30), 425-451.
41. Paulson, J.F., Dauber, S.E. i Leiferman, J.A. (2011). Parental depression, relationship quality, and nonresident father involvement with their infants. *Journal of Family Issues*, 32(4), 528–549.
42. Pećnik, N. i Klarić, B. (2020). SURODITELJSTVO: ODREĐENJE, OBILJEŽJA I IMPLIKACIJE ZA OBITELJSKU MEDIJACIJU. *Ljetopis socijalnog rada*, 27(2), 317-340.
43. Petren, R.E., Ferraro, A.J., Davis, T.R., Pasley, K. (2017). Factors Linked with Coparenting Support and Conflict After Divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(3), 145–160.
44. Pleck, J.H. (2007). Why Could Father Involvement Benefit Children? Theoretical Perspectives. *Applied Developmental Science*, 11(4), 196–202.
45. Pleck, J.H. (2012). *Integrating Father Involvement in Parenting Research*. *Parenting*, 12(2-3), 243–253.
46. Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba (2019). *Konfliktni razvod i otuđenje od roditelja: Dijete u središtu (sukoba)*. Posjećeno 28.6.2023. na mrežnoj stranici Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba: <https://www.poliklinika-djeca.hr/aktualno teme/konfliktni-razvod-i-otudenje-od-roditelja-dijete-u-sredistu-sukoba/>
47. Poole, E., Speight, S., O'Brien, M., Connolly, S., Aldrich, M. (2016). Who are non-resident fathers? A British socio-demographic profile. *Journal of Social Policy*, 45(2), 223–250.
48. Risch, S., Jodl, K. i Eccles, J. (2004). Role of the Father-Adolescent Relationship in Shaping Adolescents' Attitudes Toward Divorce. *Journal of Marriage and Family*, 66(1), 46-58.

49. Roje Đapić, M. i Buljan Flander, G. (2019). Prevencija emocionalnog zlostavljanja djece u visokokonfliktnim razvodima roditelja: Analiza stanja u Hrvatskoj. *Kriminologija & socijalna integracija*, 27 (2), 256-274.
50. Rollè, L., Gullotta, G., Trombetta, T., Curti, L., Gerino, E., Brustia, P., Caldarera, A. M. (2019). Father Involvement and Cognitive Development in Early and Middle Childhood: A Systematic Review. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 2405. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02405>
51. Schramm, D. G. i Becher, E. H. (2020). Common Practices for Divorce Education. *Family Relations*, 69(3), 543-558.
52. Sobolewski, J.M. i King, V. (2005). The importance of the coparental relationship for nonresident fathers' ties to children. *Journal of Marriage and Family*, 67(5), 1196–1212.
53. Strohschein, L. (2007). Challenging the Presumption of Diminished Capacity to Parent: Does Divorce Really Change Parenting Practices? *Family Relations*, 56(4), 358-368.
54. Swiss, L. i Le Bourdais, C. (2009). Father—Child Contact After Separation. *Journal of Family Issues*, 30(5), 623-652.
55. Turkat, I.D. (1994). Child visitation interference in divorce. *Clinical Psychology Review*, 14(8), 737–742.
56. Waller, M. (2012). Cooperation, Conflict, or Disengagement? Coparenting Styles and Father Involvement in Fragile Families. *Family process*, 51(3), 325-42.
57. Warshak, R. A. (2014). Poisoning Parent-Child Relationships Through the Manipulation of Names. *The American Journal of Family Therapy*, 43(1), 4–15.
58. Wilson K. R. i Prior M. R. (2011). Father involvement and child well-being. *J Paediatr Child Health*, 47(7), 405-7.